

૧. તારો રામ તારી ભીતર

બૂમ પાડતો કોને આમ?

તારી ભીતર તારો રામ...

આઘે... દૂર અયોધ્યામાં થોડો જ રહે છે?

રગરગમાં ધબકારામાં હા, એ જ વહે છે.

એ જ જાતરા તીરથ ધામ...

તારી ભીતર તારો રામ...

પોપટ જેવું રટણ કરે ક્યાં મળવાનો છે? રામ રામ કર,

શબ્દ નહીં પણ ભાવ ગર્ભની જેમ સતત સાચવવો ભીતર.

છોડ બધાં નવરાનાં કામ...

એક રામ દશરથ કા બેટા, એક રામ હૈ ઘટઘટ બૈઠા...

એક રામકા સકલ પસારા, એક રામ સબહુન સે ન્યારા.

હે રામ! અરે રામ, રામ બોલો ભાઈ રામ, રામ-રામ કર... આવું આવું જ્યારે કહીએ છીએ ત્યારે આપણે કોને આ રામનું સંબોધન કરતાં હોઈએ છીએ! ક્યા રામની આ વાત કરતા હોઈએ છીએ?

ના, દૂર ક્યાંક અયોધ્યામાં તમારો રામ નથી રહેતો. આપણો રામ તો આપણી ભીતર રહે છે, રગે-રગમાં, પ્રત્યેક ધબકારામાં એ રામ જ વહેતો હોય છે. એ રામ એટલે જ પરમ ચૈતન્ય. ભીતર ડોકિયું કરવું એ જ સાચી જાત્રા છે અને એ જ સાચું તીર્થ છે.

પણ, સતત બૂમો પાડીને ક્યાંક જાણે દૂર હોય એમ આપણે રામને બોલાવ્યા કરીએ છીએ. પોપટની જેમ 'રામ-રામ' 'સીતા-રામ' એવું રટણ કર્યા કરવાથી એ રામનો પરિચય નથી થવાનો. એ રામને મળવા માટે તો કોઈ ગર્ભવતી સ્ત્રી જેટલી કાળજી રાખવાની છે. શબ્દ નહીં પણ એ ભાવને આપણે આપણી ભીતર સતત ગર્ભની જેમ સાચવવાનો છે. ગર્ભવતી સ્ત્રી ક્યાંય ઠોકર ન લાગે એની કાળજી રાખે છે. ગમે તેવો ખોરાક નથી ખાતી, ગર્ભને પૂરું પોષણ મળે, પૂરો વિકાસ થાય તેવો સાત્ત્વિક આહાર લે છે. સૂતાં, ઊઠતાં, બેસતાં, ચાલતાં, સતત કાળજી રાખે છે અને સતત સભાન રહે છે. સભાનતા અને ભીતર ડોકિયું એ જ રામને મળવાના સાચા ઉપાય છે અને એટલે જ જ્યારે મન રામના નામે કોઈ બીજી પ્રવૃત્તિમાં જોતરી દે ત્યારે આ બધાં નવરાનાં કામ હું કરી રહ્યો છું એ યાદ રાખવું જોઈએ. આપણી ભીતર આપણો રામ આપણી રાહ જોતો ઊભો હોય છે.

૨. જીવંત સદ્ગુરુ...

સદ્ગુરુની સાથે જો બેઠા હો તો એ ઢંબોળે,
મૂર્તિ નથી જ જાગેલી, તો ક્યાંથી આંખો ખોલે.

જીવંત હોઠો પરના જીવતા શબ્દો પાર ઉતારે,
પુસ્તકના શબ્દો, દીવો ના પ્રગટાવે અંધારે.

કરે ડોકિયું તુજમાં એવી જીવંત આંખો શોધ,

એક ગુરુના આશ્રમમાં જવાનું થયું. ગુરુની આરસપહાણની આશીર્વાદ આપતી મૂર્તિની સામે શિષ્યો પોતાની રીતે મનફાવે તેવા રાગમાં, મનફાવે તેવા ઉચ્ચારો સાથે શ્લોકો ગાતા હતા. પોતપોતાની માગણીઓ વંદન કરીને રજૂ કરતા હતા અને મનમાં કંઈક આડાઅવળા વિચારો સાથે આજુ બાજુ ડાફોળિયા મારી લેતા હતા. મનમાં પ્રશ્ન થયો, એ સદ્ગુરુ આજે જીવંત અહીં બેઠા હોત તો આવું કશું ચાલી શક્ત ખરું?

જીવંત સદ્ગુરુની સાથે બેસવું એ જીવનનો સૌથી મોટો લડાવો છે. જીવંત સદ્ગુરુ તો પ્રત્યેક પળે ઢંબોળવાનું કામ કરે છે, જગાડવાનું કામ કરે છે. ક્યાંક બંધાઈ ગયા અને ગંધાઈ ગયા હોઈએ તો નદીની જેમ ખળખળ વહેતા કરી દે છે. પથ્થરની મૂર્તિઓ પોતે જ જાગેલી નથી એ ક્યાંથી આંખો ખોલવાની છે? તમે આંખો ખુલ્લી રાખો કે બંધ રાખો એનાથી એ ગુરુની મૂર્તિમાં કોઈ ફેર પડવાનો નથી.

ઘણાં પુસ્તક વાંચીને સત્સંગ કરી લીધાનો સંતોષ માને છે, પરંતુ જીવંત સદ્ગુરુના હોઠ પરથી પ્રગટતા જીવતા શબ્દો પાર ઉતારે છે. આપણી અંદર વીજળીના ઝબકારે આપણને ડોકિયું કરાવી જાય છે. આપણા જીવનને બદલી નાખે છે, જ્યારે પુસ્તકના શબ્દો તમારા અંધારાની અંદર દીવો નહીં પ્રગટાવે. દીવો દીપાન્તરં યથા। દીવો શબ્દોથી નહીં પ્રગટે. એણે તો પ્રગટેલા દીવા પાસે જવું જ પડે છે તો જ જ્યોત સે જ્યોત પ્રગટે છે. ગુરુની મૂર્તિની સામે બેસીને મનગમતી વાતો સાંભળવાનું હવે બંધ કરીએ. કોઈ એવા જીવંત ગુરુની આંખો શોધી કાઢવી જોઈએ જે આપણી અંદર ડોકિયું કરે અને કરાવી જાય.

૩. નિર્જીવ ફોટા, નિર્જીવ પૂજા...

ફોટાઓની પૂજા કરતા, તું થઈ ચાલ્યો ફોટો...

પોતાનાથી ઉત્તમ જે દેખાતું એ પૂજાતું,

જેને પૂજો એના જેવા થવાનું મન થાતું.

જેવી ઈચ્છા એવી પૂજા, હિસાબ કરતો ખોટો...

નિર્જીવની પૂજાનો મતલબ ભક્ત નથી જીવનનો,

થઈ ચાલ્યો છે હિસ્સો નિર્જીવ, ત્હારા તનનો-મનનો.

જીવન તો છે સવારમાં ખીલેલા ફૂલનો ગોટો...

કૃષ્ણ ભગવાને ભગવદ્ ગીતાના દસમા અધ્યાય - 'ભૂતિયોગ'માં પોતે ક્યાં-ક્યાં રહેલા છે તેની સુંદર વાત કરેલી છે. આપણે ફોટાઓની પૂજા કરતાં કરતાં સ્વયં ફોટા જેવા સાવ નિર્જીવ થઈ ગયા છીએ.

નિયમ એ છે કે તમને તમારાથી જે ઉત્તમ દેખાય એની જ પૂજા કરવાનું, એને જ આદર આપવાનું મન થાય છે. જેની પૂજા કરતાં હોવ છો એના જેવા થવાનું મન થતું હોય છે. ફોટાઓની પૂજા કરતાં કરતાં અંતે આપણે ફોટો થઈ જઈએ છીએ. ભક્તિની બાબતમાં આપણા હિસાબો પણ ફોટા જેવા જ ખોટા છે. આપણી જેવી ઈચ્છા હોય છે આપણી પૂજા પણ એવી જ હોય છે. મોટી ઈચ્છા, મોટું દુઃખ, મોટી માંગણી જો હોય તો પૂજા પણ એવી જ મોટી અને ખર્ચાળ. નહીંતર તો એક અગરબત્તી કે અગિયારવાર એનું નામ લઈ લેવાથી પૂજા કરી લીધાનો સંતોષ માનીએ છીએ.

નિર્જીવ ફોટાની પૂજાનો અર્થ જ એ છે કે તમે ધબકતા જીવનમાં ભક્ત નથી અને પછી એક દિવસ એ નિર્જીવતા શરીરનો અને મનનો એક હિસ્સો બની જાય છે. જીવન તો બગીચામાં ખીલેલાં તાજાં ફૂલ જેવું છે. ઈશ્વરને સમગ્ર સૃષ્ટિમાં, પ્રકૃતિમાં જોવાને બદલે, બહાર કે ભીતર ક્યાંય ડોકિયું કરવાને બદલે એક નિર્જીવ ફોટામાં ઈચ્છા અને માંગણીઓ મુજબ ચંત્રવત્ ભક્તિ કર્યા કરવાનો શું અર્થ છે?

૪. ક્યાં ક્યાં કેવી ધૂળ જામી છે?...

ક્યાં ક્યાં? કેવી? જામી ધૂળ...

શોધ કોઈ ખળખળતું ઝરણું, થાક બધોય ઉતારી દે,
ધૂળ બધીયે જાય વહી, તું એમ ડૂબકી મારી લે.
અશુભ થઈ જાશે નિર્મૂળ...

કૈંક ધારણા-સિદ્ધાંતોનો ભાર હટાવી થા નિર્મળ,
શબ્દોથી પણ મુક્ત થઈ જા અને વહી જા તું ખળખળ.
નિર્મળ મન જાણે ગોકુળ...

જીવનમાં, મનમાં, બહાર ભીતર બધે જ જો નજર કરીએ છીએ તો માત્ર ધૂળ અને ધૂળ જ બાઝી ગયેલી જણાય છે. જીવનમાં ક્યાં ક્યાં? કેવા કેવા પ્રકારની ધૂળ બાઝી છે એ જાણીએ તો આશ્ચર્ય થાય અને આ ધૂળને કારણે જ બધી સમસ્યાઓ સર્જાયેલી છે.

કોઈ સદ્ગુણી ખળખળ વહેતું ઝરણું પ્રત્યેક મનુષ્યએ શોધી કાઢવું જોઈએ. એ શીતળ, નિર્મળ, ખળખળ વહેતા ઝરણામાં બધોય થાક ઉતારી દેવો જોઈએ. એ સદ્ગુણમાં એમ ડૂબકી મારી લેવી જોઈએ કે બધી જ ધૂળ વહી જાય, જે કંઈ અશુભ છે એ નિર્મૂળ થઈ જાય.

આપણે નિર્મળ નથી એનું કારણ એ જ છે કે આપણું મન અને જીવન કંઈક સિદ્ધાંતો અને ધારણાઓના ભારની નીચે મેલું થઈ ગયેલું છે, દટાઈ ગયેલું છે. ભક્તિમાં શબ્દ નહીં ભાવ મહત્ત્વનો છે. શબ્દોથીયે મુક્ત થઈ જવાનું છે અને શબ્દથી મુક્ત થઈ જવાની પળે નદીની જેમ ખળખળ વહી શકાય છે. મળ વગરનું નિર્મળ મન સ્વયં જાણે ગોકુળ બની જાય છે. કોઈ ગુરુને શોધી કાઢીએ અને ભીતરની જે ધૂળ બાઝી છે એને વહાવી દઈએ.

પ. મન અને દંભના લટકા...

મન મૂક દંભના લટકા...

ચારે બાજુ રાખના ઢગલા, ક્યાંય નથી અંગારો,
સડી રહેલી લાશો વચ્ચે, ઊજવીએ તહેવારો.
પેઢી દર પેઢીથી ચાલે એ જ ટીલાં ને ટપકાં...

સમાધિસ્થ ને લાશ, લાગતા એક જ સરખા શાંત,
એક પરમચૈતન્યે સ્પન્દિત, બીજું જડ એકાંત.
જીવંત સદ્ગુ શોધ, પૂજ નહીં પગલાં આ પથ્થરનાં...

મનને દંભ ખૂબ ગમે છે. ક્યાંય કશું જીવંત ન લાગે એમ પેઢી દર પેઢીથી, બધું ચાલ્યું આવે છે. ચારે બાજુ માત્ર રાખના ઢગલાઓ પડ્યા છે, ક્યાંય કાંઈ અગ્નિ જેવું નથી. અગ્નિને સ્પર્શો તો બળી જાઓ, અગ્નિ ભલભલી વસ્તુને શુદ્ધ કરે પરંતુ આ રાખના ઢગલાઓમાં એવું કશું જ નથી. ચારે બાજુ માણસ લાશની જેમ સડી રહ્યો છે અને આ લાશોની વચ્ચે જ આપણે તહેવારો ઊજવ્યાનો આનંદ માણીએ છીએ. આ ટીલાં-ટપકાં એ એક સમયે અંગારા જેવા જીવંત હતા, આજે અર્થ અને સંદર્ભ ગુમાવી બેઠેલા રાખના ઢગલા છે.

જીવનને બદલવું હોય તો કોઈ જાગી ગયેલ, કોઈ સમાધિને ઉપલબ્ધ થયેલ સદ્ગુને શોધી લેવાની જરૂર છે. આમ તો સદ્ગુ અને લાશ પણ એકસરખા જ શાંત લાગતા હોય છે. સદ્ગુ અને લાશ બંનેને જગતનું કશું સ્પર્શતું નથી. પરંતુ જે સદ્ગુ છે એની અંદર માત્ર પરમ ચૈતન્ય સ્પન્દિત હોય છે એટલે શાંત હોય છે. લાશમાં સાવ નિર્જીવ એકાંત હોય છે માટે શાંત હોય છે. પરમ ચૈતન્યની સાથે જોડાઈ ગયેલા જીવંત સદ્ગુને શોધવાની જરૂર છે. પથ્થર ઉપર પગલાંની છાપ કોતરી હોય અને એની આજુ બાજુ પૂજા અને પ્રદક્ષિણા ચાલતી હોય એ મૂઢતા હવે છોડવાની જરૂર છે.

૬. સૌથી શ્રેષ્ઠ રસ્તો સમર્પણ...

સૌથી શ્રેષ્ઠ રસ્તો સમર્પણ...

હારી જઈ સઘળું જીતો ત્યાં લડવું શાને કારણ?
સ્મરણ માત્રથી મળે બધું ત્યાં કરવાં શું શીર્ષાસન?
વહેતા રહેવું ક્ષણક્ષણ...

પ્રેમ હોય ત્યાં વિધિ-વિધાનોની ના રહે જરૂરત,
સઘળી વિધિઓની તોલે છે એક પ્રેમની સંગત.
મન થઈ જાતું દર્પણ...

સૌથી ટૂંકો અને સૌથી શ્રેષ્ઠ રસ્તો સમર્પણનો છે. જો હારી જવાથી બધું જીતી જવાતું હોય તો પછી જીતવા માટે શા માટે લડવાની જરૂર? વ્યસ્ય સ્મરણ માત્રેણ... જો સ્મરણ માત્રથી બધું મળી જતું હોય તો શા માટે શીર્ષાસનો કરવાં? ભક્તનું તો સમર્પિત જીવન એક જ મંત્ર જાણતું હોય છે કે પ્રત્યેક ક્ષણે નદીની જેમ વહેતા રહેવું જોઈએ. જ્યારે જે પરિસ્થિતિ ઊભી થાય ત્યારે તે પરિસ્થિતિનો સહજ સ્વીકાર કરી લેવો જોઈએ.

યોગમાર્ગમાં યમ, નિયમ, ધ્યાન, ધારણા, પ્રત્યાહાર એમ ક્રમ હોય. મંત્રશાસ્ત્રમાં પણ આહવાનથી માંડીને ક્ષમાપના સુધીની વિધિઓ છે. માત્ર ભક્તિમાર્ગમાં - પ્રેમમાં કોઈ વિધિ-વિધાનની જરૂરત નથી રહેતી હોતી. બધી જ વિધિઓ એક બાજુ અને એક બાજુ પરમ પ્રેમની સંગત હોય છે. બધી જ વિધિઓને અંતે મન શુદ્ધ કરવાનું હોય છે. સમર્પણમાં તો મન તત્ક્ષણ દર્પણ બની જાય છે.

૭. જે મૃત્યુથી ડરે છે તે પળે-પળે મરે છે...

મરવાથી જે ડરતો

પળ-પળ રાત-દિવસ એ મરતો...

ધનની પાછળ પડો, ત્યાં લગી લાગો નિર્ધન સાવ,
સાવ વિરોધાભાસી લાગે, જીવતર અને સ્વભાવ.
માલિક થાવા મથે, એ કાયમ બધે ગુલામી કરતો...

જે ચાહે સન્માન સદા, એને મળતું અપમાન,
એ જ ભોગવી શકતો, જે આપી દે સઘળું દાન.
મરવા માટે જે રાજી, તે અજર અમર થઈ ફરતો...

જીવનમાં મૃત્યુ એકવાર આવવાનું છે. સૌએ મૃત્યુ પામવાનું છે. કોઈનેય મૃત્યુનો અનુભવ નથી. મૃત્યુ આનંદદાયક છે કે પીડાદાયક છે એનીયે કોઈને ખબર નથી, ને છતાં મોટા ભાગના માણસો મૃત્યુથી ડરતા હોય છે. બાપ, મરી જઈશ તો? મરી ગયો રે... આવાં વાક્યો બોલીએ છીએ ખરાં પણ ખરેખર તો ઊંડે-ઊંડે મૃત્યુની બીક બોલવા કરતાંયે વધારે હોય છે અને જે મરવાથી ડરે છે એ પ્રત્યેક પળે, રાત અને દિવસ સતત મરતો હોય છે.

જીવનના અને જગતના ઘણા નિયમો વિરોધાભાસી છે, જ્યાં સુધી મરણથી ડરો છો ત્યાં સુધી મૃત્યુની સતત બીક રહે છે. જ્યાં સુધી ધનની પાછળ ઘેલા થાઓ છો ત્યાં સુધી તમે તમારી જાતને સાવ નિર્ધન લાગો છો. જે પળે ધનની ઇચ્છાથી મુક્ત થઈ જાઓ છો તમે ભીતરથી શહેનશાહ થઈ જાઓ છો. જે પળે મૃત્યુથી ડરવાનું છોડી દો છો એ પળે મૃત્યુ તમારાથી દૂર ભાગવા મંડે છે. જીવનના અને સ્વભાવના જાણે નિયમો સાવ વિરોધાભાસી લાગે છે. જેને માલિક થવાની ઇચ્છા હોય છે એ હંમેશા જેની ને તેની ગુલામી કરતો હોય છે.

જે હંમેશા સન્માનની ઇચ્છા રાખતો હોય છે તેને ડગલે અને પગલે સદાય અપમાન મળતું હોય તેમ લાગે છે. જે બધું જ દાન આપી દે છે એ જ જાણે બધું સાચા અર્થમાં ભોગવી શક્યો હોય છે. જે મરવા માટે તૈયાર થઈ જાય છે એને મૃત્યુ પણ મારી નથી શકતું, એ અજરઅમર થઈ જાય છે. સાચા આસ્તિકે આ વિરોધાભાસ જાણી લેવા જેવા છે.

૮. કર્મ અંગ - ૧

દેહ કાજળકોટડી...

એક પણ ના ડાઘ લાગે કઈ રીતે એ થઈ શકે?

કઈ રીતે આયુષ્ય આખું ત્યાં રહી વીતી શકે?

જાગવું-સૂવું કે ઊઠવું-બેસવું કેમે કરી?...
દેહ કાજળકોટડી...

દેહ કાજળકોટડી...

એક પણ ના કર્મ એવું, જે સહજ બાંધે નહીં,

છે ક્યું કાજળ, કે જેનો ડાઘ કંઈ લાગે નહીં.

ડાઘ શું? આખ્યાય ત્યાંથી નીકળો કાળા થઈ...

દેહ કાજળકોટડી...

દેહ કાજળકોટડી છે. મેશની, કાજળની કોઈ ઓરડી હોય તો એમાં ડાઘ લાગ્યા વગર રહી શકે ખરો? ચાલો તો પગમાં કાળા ડાઘ પડે, દીવાલોને અડો તો હાથ કાળા થાય, સૂવો તો શરીર કાળું થાય, ક્યાંક અડો કે ઘસાઓ કે બેસો અને કપડાં કાળાં થાય. એવી કાજળકોટડીની અંદર એક પણ ડાઘ ન લાગ્યો હોય એવું કઈ રીતે બની શકે? આ દેહની કાજળકોટડીમાં જાગવું, સૂવું, ઊઠવું, બેસવું બધું જ કોઈને કોઈ ડાઘ લગાડી જાય તેવું છે.

જીવનમાં એક પણ કર્મ એવું નથી જે તમને સહજ બાંધે નહીં. એવું કોઈ કાજળ જ નથી જેને અડો અને તરત ડાઘો ન લાગે. ડાઘની તો શું વાત? આપણે આખેઆખા કાળા થઈને આ કાજળકોટડીમાંથી બહાર નીકળતા હોઈએ છીએ.

ઉપાસકે, સાચા ધાર્મિકે જાણી લેવું જોઈએ કે કર્મની બાબતમાં તે ગમે તેટલી કાળજી રાખે કર્મ બંધાવાના છે જ, છે જ અને છે જ. જીવનમાં કોઈ ડાઘ લાગે, કોઈ કલંક લાગે તો નાસીપાસ થઈ જવાની જરૂર નથી. ધર્મથી દૂર ચાલ્યા જવાની જરૂર નથી. આ જગતમાં કોઈ એવો માણસ નથી જેના જીવનમાં ડાઘ લાગે એવો એક પણ બનાવ ન બન્યો હોય. હા, દેહ કાજળકોટડી છે એ સાદ રહે તો કર્મ આપોઆપ બદલાવા માંડે છે.

૯. કર્મ અંગ - ૨

કઈ રીતે કરવું બધું ને એય તે અળગા રહી?...

જે કંઈ પણ કર્મ કરીએ, ત્યાં જ જોડાતા તરત,
હાથ આ કાળા ને કાળા છેક સુધી હર વખત.
પ્રેમ કરીએ, ક્રોધ કરીએ જાતને કર્તા કહી...

આટલું ધન, આટલો વૈભવ કહીને મન ફુલાતું,
હોય જો ત્યાગ્યું બધું, તો ત્યાગ પર મન મુસ્કુરાતું.
થઈ સમર્પિત એ વહાલે એમ બસ જાવું વહી...

કોઈ પણ કર્મ કર્તાના ભાવથી અલગ રહીને કઈ રીતે કરી શકાય? કર્તાના ભાવ વગર એક પણ પાણ રહી શકતા નથી. આથી જ પ્રશ્ન થયા કરે છે કે સાવ અળગા રહીને, જળકમળવત્ રહીને બધું કઈ રીતે કરતા રહેવાય?

જે કંઈ પણ આપણે કર્મ કરીએ છીએ એ કર્મ કરતાં-કરતાં જ એ કર્મના કર્તા તરીકે આ મારું કર્મ છે એ ભાવથી જોડાઈ જઈએ છીએ. દરેક કર્મનો ડાઘ છેલ્લા શ્વાસ સુધી હાથને લાગ્યા જ કરે છે. પ્રત્યેક કર્મથી પ્રત્યેક પળે હાથ મેલા થયા જ કરે છે. પ્રેમ કરીએ છીએ તોપણ હું પ્રેમ કરું છું એમ કર્તાભાવ જન્મે છે અને જો ક્રોધ કરીએ છીએ તો મારો ક્રોધ જેવો તેવો નથી, તે હજુ મારો ક્રોધ જોયો નથી તેવા ભાવ સાથે ક્રોધના પણ કર્તા આપણે બની જઈએ છીએ. કર્તાભાવથી મુક્ત થવું ખરેખર ખૂબ અઘરું છે.

હું આટલું ધન કમાયો છું, મારો આટલો વૈભવ છે એમ કહીને મારાપણાના ભાવથી મન ફુલાય છે. જે કંઈ ત્યાગ્યું હોય એ ત્યાગ પણ મારો છે એમ માનીને મન મનોમન ખુશ થતું હોય છે. મારાપણું, કર્તાભાવ તો ડગલે ને પગલે દઢ થતાં હોય છે. દષ્ટાભાવ કેળવાય એને માટે તો એક જ રસ્તો છે કે... સમર્પિત થઈ જઈને એ જેમ વહાલે એમ સહજભાવે વહી જવું જોઈએ.

૧૦. કર્મ અંગ - ૩

જગત મંચ પર સકળ અભિનય સમજી લેવો મનમાં...

ઘણીયે વેળા નાટકને કે માની લઈએ સાચું,
અઘરું છે જીવનને નાટક જેવું જોતા જાવું.
અનેક વેળા નાટકને લાદી દીધું જીવનમાં...

જન્મ વખત જે પડદો ઊંચકાતો, મૃત્યુ પર પડતો,
કર્તા નહીં અભિનેતા થઈને અભિનય જ્યારે કરતો.
કોઈ કર્મ એને ના બાંધે ઘરમાં હો કે વનમાં...

જીવનમાં ડગલે અને પગલે કર્મ બંધાતા હોય છે. સૌ પોતપોતાનું પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવે છે ત્યારે મનમાં પ્રશ્ન જરૂર થાય છે કે કર્મમાંથી મુક્ત કઈ રીતે થવું? કર્મથી બંધાયા વગર કર્મ કઈ રીતે કરવા?

આ જગત એક રંગમંચ છે, નાટકનું સ્ટેજ છે અને સૌ પોતપોતાનો અભિનય કરી રહ્યા છે એમ સમજી લેવું જોઈએ. ઘણીયે વખત આપણે નાટક જોવા ગયા હોઈએ અને એ નાટકને સાચું માની લીધું છે. હિરો-હિરોઈનને દુઃખ પડે અને તે પાત્રની સાથે આપણે પણ રડી પડ્યા છીએ. અઘરું છે પરંતુ ઉપાસકે જીવનને નાટકની જેમ જોતાં શીખવાનું છે. આપણે અનેક વાર જીવનમાં નાટક લાવી દીધું છે, એકાદ વાર જીવનને નાટક ગણી જોઈએ તો ખરા?

જન્મ વખતે નાટકનો પડદો ઊંચકાય છે અને એ પડદો મૃત્યુ વખતે પડી જાય છે. વચ્ચે સળંગ એક જીવનરૂપી નાટક ચાલે છે. જીવનમાં દરેક કાર્યના કર્તા નહીં પરંતુ આપણે અભિનેતા છીએ એમ માનીને જો અભિનય કરીએ છીએ તો કોઈ કર્મ બાંધનાર બની રહેતું નથી. તમે ઘરમાં હોવ કે વનમાં કર્મમુક્ત થઈને, કર્મથી બંધાયા વગર જીવન જીવી શકો છો.

૧૧. જાત અને જીવન વિશે માત્ર પ્રશ્નો જ પ્રશ્નો...

ક્યાં ખબર છે કોઈ સાચી?...

કોણ છું હું? કેમ છું હું? ને વળી ક્યાંથી હું આવ્યો?
કઈ તરફ જવાનું મ્હારે? કઈ તરફ મુજને ચલાવ્યો?
પેટ ભરવા પૂરતી બે ટંક સમજણ સાવ કાચી...

આ જીવનનો અર્થ શું છે? સત્ય શું છે? વ્યર્થ શું છે?
જાતને જાણ્યા વિના આ જીવવાનું કૃત્ય શું છે?
ને છતાંયે જાતમાં કે હું રહ્યો હમ્મેશ રાચી...

આપણે સૌને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા કરીએ છીએ. ક્યારેક તો એમ લાગે છે કે આપણે માત્ર પ્રશ્નોથી જ ભરેલા છીએ. લોકોને જેટલા પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ એમાંથી અડધા પ્રશ્નો પણ ક્યારેય આપણી જાતને પૂછ્યા હશે ખરા? આ જગત માટે જેટલા પ્રશ્નો છે એમાંથી અડધા પ્રશ્નો પણ આપણને આપણી જાત માટે કોઈ દિવસ થાય છે ખરા? અને જો પ્રશ્નો આપણી જાત માટે થયા હોય, આપણે આપણને પૂછ્યા હોય તો તેના એક પણ સાચા જવાબની આપણને ખબર છે ખરી?

હું કોણ છું? શા માટે છું? હું ક્યાંથી આવ્યો છું? કઈ તરફ મારે જવાનું છે? અને કઈ તરફ હું મને સતત ચલાવ્યા કરું છું? આ વિશે આપણી પાસે કોઈ સાચી માહિતી છે ખરી? ખરેખર તો બે ટંક પેટ ભરવા પૂરતી આપણી સમજણ છે અને એ સમજણ પણ સાવ કાચી છે.

આ જીવનનો અર્થ શું છે? પરમ સત્ય શું છે! સાર્થક શું છે? વ્યર્થ શું છે? જો જાતને જાણવાની જ ન હોય તો આ જીવનમાં જે કરતા રહીએ છીએ એ બધાં કૃત્ય શું છે? આવી કોઈ વાત આપણે જાણતા નથી. આ દિશામાં વિચારવું જોઈએ. એની ખબર પણ નથી અને ફુરસદ પણ નથી. છતાં પણ આપણે હંમેશા આપણામાં સપનાંઓ જોયાં કરીએ છીએ અને રાચ્યાં કરીએ છીએ. પ્રશ્નો જ પૂછવા છે તો કદી જાત વિશે જાતને જ પ્રશ્નો પૂછ્યા કરીએ.

૧૨. આપણી અંદર જ આપણી મંઝિલ...

મંઝિલ મહારામાં જ છુપાઈ...

મને મથ્યો હું ઉગાડવા, મનગમતાં વૃક્ષો જેવો,
એ જ જાણતો નહોતો, ભીતર બીજરૂપે હું કેવો?
ચિંતા-પીડા-ઉદ્વેગે અજ્ઞાન રહ્યું છલકાઈ...

ક્યાંય ન પહોંચ્યો, ભટક્યો સઘળે જીવનભરની દોડ,
નસીબથી તે માર્ગ સુધીની કાઠી કાયમ ખોડ.
ગુરુકૃપાએ પ્રગટું, જે કંઈ ગયું હતું ઢંકાઈ...

આપણી મંઝિલ આપણામાં જ છુપાયેલી છે. ક્યાંય બહાર મંઝિલ નથી.

માણસ પોતે પોતાની જાતને પોતાની ઈચ્છા મુજબની બનાવવા માગે છે. મનગમતા વૃક્ષની જેમ જિંદગીભર પોતે પોતાના જીવનને ઉગાડવા મથે છે. પરંતુ એ જ વાત જાણતો નથી હોતો કે પોતે પોતાની ભીતર કયા વૃક્ષના કેવા બીજરૂપે પડેલો છે? હું, તમે, આપણે સૌ પરમાત્મા - વૃક્ષનાં બીજરૂપે આપણી ભીતર પડેલાં છીએ. પરંતુ પરમાત્મા થવાના બદલે, મનુષ્ય થવાને બદલે ગમે તે હોદ્દા, પદ પાછળ ગાંડાની જેમ પડીએ છીએ અને અંતે અજ્ઞાનને લીધે ચિંતા, પીડા અને ઉદ્વેગ અનુભવીએ છીએ. સોસાયટીના સેક્ટરી થવું, કંપનીના માલિક થવું કે ડોક્ટર, એન્જિનિયર થવું એ માણસનું અંતિમ લક્ષ્ય નથી. એ બહારના લક્ષ્ય-હોદ્દાઓ ભીતરના જીવનમાં કંઈ કામ નથી આવતા અને જ્યારે એ હોદ્દાઓમાં નિષ્ફળતા મળે છે ત્યારે ચિંતા, પીડા અને ઉદ્વેગ વધી જાય છે.

સોસાયટીના સેક્ટરી, સમાજના પ્રમુખ, મેયર, પ્રધાન આ હોદ્દાઓ પાછળ બહાર જીવનભર દોડતા રહ્યા અને છતાં ક્યાંય ના પહોંચાયું. જીવનભર ભટકી ગયા અને ભટકી ગયા ત્યારે પણ આપણા અજ્ઞાનને કારણે ભટક્યા એમ નથી લાગતું, પરંતુ નસીબથી લઈને પરિસ્થિતિ કે જે રસ્તો અપનાવ્યો તે ખોટો હતો એમ બીજી ભૂલો કાઢીએ છીએ. મારા જીવનમાં પણ આવું જ કશું બન્યું હતું, પરંતુ ઓચિંતી ગુરુકૃપા થઈ અને જે બીજ મારી ભીતર ઢંકાઈને પડ્યું હતું એ પ્રગટ્યું. ગુરુકૃપા તો આપણને ઈશ્વરને જોતાં શીખવાડે છે અને અંતે ઈશ્વરમય બનાવી દે છે.

૧૩. મૂળ-પાણી-ફૂલ...

પીએ મૂળ જ્યાં પાણી...

ડાળ-પાન-ફળ-ફૂલ સહિત કે વૃક્ષ ગગનમાં વિકસે,
મીઠી છાયા-મ્હેક ભરેલી, રાત દિવસ કે વલસે.
મૂળ ઊંડે અંધારે પહોંચે, વહેતી જ્યાં સરવાણી...

ફૂલ-પાંદડાં-ફળથી લાગે વૃક્ષ ધબકતું હર પળ,
સાવ ભૂલાઈ જાતું મૂળથી ટોચ લગી જે ખળખળ.
છેક સુધી કે ખબર પડે ના ઓળખ રહે અજાણી...

વૃક્ષના વિકાસ માટે પાણી મૂળને પહોંચે તે જરૂરી છે. આપણા જીવનના વિકાસ માટે આપણા ભીતરને પોષણ માટે એ જરૂરી છે. કોઈ વૃક્ષની ડાળી અને પાંદડાંને રોજ તમે પાણી છાંટ્યા કરો અને મૂળમાં પાણી પાઓ નહીં તો? કેટલા દિવસ પાન લીલાં રહે? ગમે તેટલું લીલુંછમ વૃક્ષ હો તોપણ સૂકાવા મંડશે. વૃક્ષ લીલુંછમ છે એના કારણમાં એનું મૂળ છે. આપણે આપણા જીવનના કારણમાં આ દેહ, મન, બુદ્ધિ, હૃદય નથી પરંતુ આત્મા છે.

મૂળને જેવું પાણી અડે છે કે તરત જ વૃક્ષનો વિકાસ શરૂ થઈ જાય છે. પાણી વગર કૂંડામાં સૂકાતા છોડને તમે જોયો હશે. પાંદડાં લંઘાઈ ગયાં હોય, ડાળીઓ નમી પડી હોય અને છોડ નિસ્તેજ લાગતો હોય છે, પણ જેવું પાણી મૂળને અડે છે કે તરત જ ડાળી, પાન ટટ્ટાર થઈ જાય છે અને વહેતા પવનની સાથે ઝૂલવા લાગે છે. પાણી મળતાંની સાથે જ વૃક્ષને ડાળ, પાન, ફૂલ, ફળ બેસવા મંડે છે. વૃક્ષ આકાશમાં ઊંચે વિકસવા માંડે છે. પાણી પીને લીલુંછમ થયેલું વૃક્ષ મીઠી છાયા આપે છે અને મૂળનો એક નિયમ છે કે એ ઊંડે ને ઊંડે ઊતરતા જઈને જ્યાંથી પાણી મળે, જ્યાંથી ભેજ કે ભીનાશ મળે ત્યાં પહોંચી જાય છે.

ફૂલ, પાંદડાં, ફળથી વૃક્ષ પ્રત્યેક પળે ધબકતું લાગતું હોય છે. પરંતુ આપણે એ વાત તો સાવ ભૂલી જઈએ છીએ કે છેક મૂળથી ટોચ લગી કોઈ ચૈતન્ય કોઈ જીવનરસ ખળખળ વહી રહ્યો છે. વૃક્ષ વાવીએ, ઊગે, વિકસે અને સૂકાઈ જાય ત્યાં સુધી આપણે કદી પણ તેનામાં વહેતા જીવનરસને જાણી શકતા નથી. તેનાં ફળ, ફૂલ અને પાંદડાંને જ સર્વસ્વ ગણીએ છીએ. આપણે આપણા આત્માને, જીવનરસને ઓળખી લેવાની જરૂર છે.

૧૪. મંત્ર-શ્લોકનાં ભાષાંતર...

ભાષાંતર ભટકાવી મારે...

મંત્રોનો અનુવાદ શું કરવો?

દરિયો શું ખોબામાં ભરવો?

ફક્ત કુતૂહલતા ખાતર તું, ફાંફાં મારે છે અંધારે...

માહિતી શું મનમાં ભરવી?

સહજ અનુભૂતિ એ કરવી.

પાણી પીને તૃપ્ત થઈ જવું, ખરી તરસ લાગી હો ત્યારે...

એક મિત્રએ કહ્યું, આ પ્રાર્થનાઓનો, શ્લોકોનો ગુજરાતીમાં અર્થ સમજાવોને. આ શ્લોકોનું ભાષાંતર ભગવાન પાસે બોલી જઈએ તો ના ચાલે? શ્લોકો બોલવા ખૂબ સરસ લાગે છે પરંતુ એનું ભાષાંતર વાંચવામાં કે બોલવામાં કંઈ મજા નથી આવતી. આવું કેમ?

સીધો સાદો જવાબ એ છે કે બધાં જ ભાષાંતર ભટકાવી મારનારાં હોય છે. મંત્રોનો અનુવાદ શું કરવાનો હોય? અનુવાદમાં એ વાત બનવાની નથી. મંત્રના અક્ષર, શબ્દ, ઉચ્ચાર, લય, બધું જ એક ચોક્કસ પ્રકારનાં સ્પંદનો પ્રગટાવે છે. એનું ભાષાંતર કઈ રીતે કરી શકશો? એક દરિયાને ખોબામાં કઈ રીતે ભરી શકાય? જે વસ્તુ અનુભૂતિની છે, પ્રતીતિની છે તેનાં ભાષાંતર કરવા બેસીએ છીએ ત્યારે, તેને ભાષામાં મૂકવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે પાત્રતા વગર માત્ર કુતૂહલ ખાતર અંધારામાં ફાંફાં મારી રહ્યા હોઈએ તેવું બને છે.

ભાષાંતરો, અર્થો જાણવાથી મનમાં માત્ર માહિતીઓ જ ભરાવાની છે. મંત્ર દ્વારા તો એ પરમની અનુભૂતિ કરી લેવાની છે. ખરી તરસ લાગી હોય ત્યારે કૂવા વિશે, પાણી વિશે, જળ-સિંચાઈ યોજનાઓ વિશે, વરસાદ વિશે પુસ્તકો વાંચવા ન બેસાય. પાણી પીને તૃપ્ત થઈ જવું એ જ એકમાત્ર સાચો ઉપાય છે.

૧૫. મન-ઈન્દ્રિય - ૧

મનની ગતિ અપાર...

તીવ્ર ગતિએ દોડી પહોંચે કણકણમાં બ્રહ્માંડે,
અહીં-ત્યાં-પણે હાજર તત્ક્ષણ ખેલ બધાયે માંડે.
કદી ન ફાવે કોઈ ચરણમાં અટકી જવું લગાર...

વિમાન શું જાણે, ડાળી પર કેવું ફૂલ ખીલેલું,
ગતિ જ કારણભૂત, ચૂકી જાતું જે કંઈ ઊભેલું.
અચલ ઊભું જે ભીતર એનો ક્યાંથી પામે પાર...

આ વિશ્વમાં સૌથી વધુ ગતિ કોની હશે? પવનની? પ્લેનની? સૂર્યકિરણની? ના. સૌથી અપાર ગતિ મનની છે. તીવ્ર ગતિએ એ સકળ બ્રહ્માંડમાં અને કણકણમાં પહોંચી વળે છે. જે ક્ષણે મન અહીં હાજર હોય છે એ જ ક્ષણે ત્યાં, ક્યાંક દૂર ખેલ માંડીને બેઠું હોય છે.

ઓળખવા જેવું આ મન છે. સતત બધે દોડ્યા કરતા આ મનને કદી પણ એક ક્ષણ માટે અટકીને કોઈ ચરણમાં ઝૂકવાનું ફાવતું નથી. મનની આ ચંચળતા, મનની સતત ગતિને કારણે જ આપણે બધું જ ચૂકતા જઈએ છીએ. ઊંચે પ્લેનમાં આપણે ઊડતા હોઈએ ત્યારે જમીન પર કોઈ છોડની ડાળ પર ખીલેલું સુંદર ફૂલ કઈ રીતે દેખાય? ગતિ જ કારણભૂત હોવાના લીધે સ્થિર ઊભેલા ફૂલને ચૂકી જવાય છે. ભીતર જે સ્થિર - અચલ ઊભું છે એને મનની આ ગતિના કારણે જ આપણે જાણી શકતા નથી, ઓળખી શકતા નથી. વિશ્વના તમામ ધર્મો, તમામ વિધિઓ, તમામ પ્રાર્થનાઓ આ મન માટેનાં જ છે, જેથી ઈશ્વરને જોઈ શકીએ.

૧૬. મન-ઇન્દ્રિય - ૨

જે દોડાવ્યા કરતું સૌને, એ જ દોડનું નામ પડ્યું મન...
નિશ્ચિત સ્થળ કે રૂપ નહીં કે કોઈ આંગળી ચીંધે,
એ પણ સાચું કોઈ નજરથી મોતી માફક વીંધે.
જંધ્યું ત્યાં જઈ શોધ કરી તો, ક્યાંય કોઈને નથી જડ્યું મન...
ઇચ્છા ખાતર - સપનાં ખાતર દૂર-દૂર જાવાનું કાયમ,
પહોંચો ના પહોંચો ત્યાં પાછું, આગળ પણ થાવાનું કાયમ.
દૂર હંમેશા જવા પહોંચવા, પડું આખડું ખૂબ રડ્યું મન...
કશુંક મેળવવાની ઇચ્છા, ત્યાં સુધી છે એની સત્તા,
સતત ગતિમય રાખે સઘળું, પહોંચો ત્યાં ખવડાવે ખત્તા.
હડસેલી આઘું જ્યાં બેઠા, પછી કદીયે નથી નડ્યું મન...
ચમક્યા વિનાની કદી જોઈ છે તમે વીજળી ક્યાંય,
વીજળી ચમકી વીજળી ચમકી કહેતા રહે બધાય.
મન દોડે છે કહેવું ખોટું, સ્વયમ્ ગતિ છે, સહજ દડ્યું મન...

મન એટલે શું? જે સૌને સતત દોડાવ્યા કરે છે એ દોડનું નામ મન છે.

મન શરીરમાં કોઈ નિશ્ચિત કેન્દ્રનું નામ નથી કે કોઈ નિશ્ચિત રૂપનું નામ નથી કે જેને આંગળી ચીંધીને બતાવી શકાય. એય પાછું સાચું છે કે કોઈ એ જ મનને માત્ર એક જ દષ્ટિથી વીંધી નાખે છે. ભીતર શોધ કરવા જઈએ તો, જરાક જંપી જઈએ તો ક્યાંય કોઈને મન જેવું કશું જડ્યું નથી એ પણ એટલું જ સાચું છે.

મન હંમેશા સતત આગળ ને આગળ દોડાવે છે. જ્યાં હોઈએ ત્યાંથી દૂર ને દૂર લઈ જાય છે. ઇચ્છાઓ ખાતર, સપનાંઓ ખાતર એ સતત દોડાવતું રહે છે અને ઓગે નક્કી કરેલી જગ્યાએ જ્યાં પહોંચો ત્યારે મન તો ત્યાંથીયે આગળ નીકળી ચૂક્યું હોય છે.

મનની સત્તા ક્યાં સુધી હશે? કશુંક મેળવવાની ઇચ્છા જ્યાં સુધી રહે છે ત્યાં સુધી જ એની સત્તા છે અને ત્યાં સુધી જ એ સતત દોડતા રાખીને ખત્તા ખવડાવે છે. જો એક જ વાર મનને દૂર હડસેલતા આવડી જાય તો પછી એ કદી નડતું નથી.

જેવી રીતે વીજળી ચમક્યા વિના રહી નથી શક્તી અથવા તો એમ કહી શકાય કે ચમકવું એનું નામ જ વીજળી છે એ જ રીતે જે સતત ચંચળ છે, ગતિમય છે એ જ મન છે એ જાણી લેવું જોઈએ. પ્રભુનું સ્મરણ, મંત્ર-જપ, ગુરુનું શરણ આ મનને ઓળખતાં શીખવાડે છે, મનને સ્થિર કરતાં શીખવાડે છે.

૧૭. મન-ઇન્દ્રિય - ૩

મન ઝંખે નવાં બહાનાં...

સાવ પારકા ધન-પદ ઝંખે, તન ઝંખે - મન ઝંખે,
બધું મેળવી ગયું ઉભાઈ તો ખાલીપો ઝંખે.
બની બહાવરું દોડ્યા કરતું, મળશે નવા ખજાના...

થાકીને જ્યારે એ છોડી દેતું આ સંસાર,
સ્વર્ગ-મોક્ષ-પરલોક ઝંખતું ને ઝંખે કિરતાર.
માળા પહેરે-ભગવાં પહરે, કરે કેટલા વાના?...

મન હંમેશા નવાં-નવાં બહાનાંઓ ઝંખતું હોય છે. એ એકની એક ચીજથી વારંવાર ઉભાઈ જાય છે. પોતાની પાસે જે ધન છે એનાથી એને સંતોષ નથી હોતો એટલે બીજાનું ધન જોઈને એના જેટલું ધન ઝંખે છે. પોતાની પાસે જે પદ અને સત્તા હોય છે એનાથી એને સંતોષ નથી હોતો એટલે બીજાનું પદ, બીજાના હોદ્દા, બીજી કોઈ સત્તાને એ સતત ઝંખતું હોય છે. એ જ રીતે એ બીજાનાં તન અને મનને ઝંખે છે અને જ્યારે બધું જ જીવનમાં મળી જાય છે, કશાની ખોટ રહેતી નથી ત્યારે એ ઉભાઈ જાય છે, એને એનો ખાલીપો ઝંખે છે. ફરી વાર નવા ખજાનાઓની શોધમાં દોડ્યા કરે છે.

જ્યારે એ સંસારમાં દોડી દોડીને થાકી જાય છે ત્યારે એ સંસાર છોડી દે છે. સંસાર છૂટ્યો હોય છે. માંગણીઓ, ઝંખનાઓ છૂટી નથી હોતી. હવે તે સ્વર્ગની, મોક્ષની, ભગવાનની ઝંખના કરે છે. ભગવાં વસ્ત્રો, માળા એ બધું જ એક નવા બહાના તરીકે સ્વીકારે છે. માટે સાચા ધાર્મિકે, સાચા ઉપાસકે, સાચા શિષ્યએ, સાચા જિજ્ઞાસુએ મન બદલવાનું છે. વસ્ત્ર, પદ બદલવાથી કોઈ ફેર નથી પડવાનો.